

הדרכת כלה

סקירה והצעת חוק

אלון שלו, הרבנית עידית ברטוב, עו"ד אלעד קפלן
המחלקה למדיניות ציבורית ומשפטית | עמותת עתים

נובמבר 2015

הדרכות לקראת נישואין דתיים (הדרכת כלות): סקירה והצעה לסדר

נובמבר 2015

מחקר וכתובה: אלון שלו
ייעוץ משפטי: עו"ד אלעד קפלן
ייעוץ הלכתי: הרבנית עידית ברטוב
המחלקה למדיניות ציבורית ומשפטית
עמותת עתים

עמותת עתים מספקת סיוע והכוונה לנתקלים בקשיים מול שירותי הדת (הרבנות הראשית, חברות קדישא, מועצות דתיות מקומיות, אגף הגיור ועוד). העמותה מפעילה ללא תשלום מרכז סיוע טלפוני, המספק מידע, שירותי ליווי וייצוג לאנשים פרטיים מול רשויות הדת (סגור), וכן פועלת לקידום מדיניות ציבורית וליצירת שינויים מערכתיים בממסד הדתי לטובת הציבור.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל

מכון עתים - ייעוץ ומידע במעגל החיים היהודי (ע"ר)

רח' שלמה הלוי 5, ת.ד. 45435, ירושלים 91451

טל: 02-6482205 | פקס: 02-6480725

www.itim.org.il

@ כל הזכויות שמורות לעמותת עתים 2015

תוכן העניינים

5. תקציר.....
7. פתח דבר.....
8. רקע - כיצד נולדה הדרכת הכלה? .....
12. החוק האזרחי והחוק הדתי.....
15. בעיות וליקויים.....
- העדר קריטריונים להדרכת כלה; אופי ומשך ההדרכה; תכני ההדרכה; עלות ההדרכה; העדר קריטריונים למדריכות כלה; חדירה לפרטיותן של הכלות; אכיפה סלקטיבית ואפליה בהליך הרישום לנישואין; סיכום
23. הצעת 'עתים' - קווי מתווה למתן הדרכות כלה במסגרת רישום לנישואין.....
- הסדרת הנושא בחקיקה או תקנות; מתן זכות סירוב למעוניינים בכך; הדרכה ללא חקירה; יצירת מתווה סטנדרטי ואחיד להדרכה בסיסית לצד חלופות מורחבות למעוניינים בכך; הגדרת ההדרכה באופן שוויוני; מתווה 'עתים' - סיכום
- נספח הלכתי - האם ישנה חובה הלכתית לחייב נשים בהדרכה טרם נישואיהן, או מניעה הלכתית לחתן זוגות בלעדיה? .....
26. הצעת חוק: הוספת סעיף 4ב' לפקודת הנישואין והגירושין בענין השתתפות בהדרכה לקראת נישואין על פי הדין הדתי.....
33. ....

תקציר

מזה כמה עשורים מנהיגים בלשכות הרישום לנישואין ברחבי מדינת ישראל הדרכות לקראת נישואין דתיים. הדרכות אלו, המיועדות ברובן המוחלט עבור הכלות הבאות להירשם, הן בגדר חובה (עד לאחרונה - חובה לא רשמית), והרישום לנישואין מותנה בהשתתפות בהן.

במקרים לא מבוטלים, הדרכות אלו מהוות הזדמנות לחוויה מלמדת וחיונית עבור הכלות המשתתפות בהן. אולם לצד זאת, האופן בו הדרכות אלו נכפות על הזוגות הבאים להינשא, ואי-הסדר השורר בכל הנוגע לאופיין, לתכניהן ולתנאי ביצוען, יוצר לעתים מרירות ואנטגוניזם כלפי הממסד היהודי בישראל והיהדות אותה הוא אמור לייצג. גם מן ההיבט החוקתי והמשפטי ישנן בעיות ותקלות בכל הנוגע לקיומן ואופיין של הדרכות אלו - בראשן, היותן מונהגות בחוסר סמכות.

נייר זה סוקר ומבקר את נושא ההדרכות לקראת נישואין דתיים - ההיסטוריה שלהן, מעמדן החוקי, הליקויים הקיימים באופן בו הן מונהגות כיום והיבטים הלכתיים שלהן. בצמוד לסקירה זו מופיעה הצעתנו לתיקון המצב השורר כיום, בצירוף הצעת חוק שנוסחה לאור המסקנות שעלו מן הסקירה.

עיקרי הסקירה: מן הסקירה עולה כי הרקע וההצדקה להדרכות לקראת הנישואין הינה רצונם של אנשי הממסד הדתי לקרב את הציבור לערכי היהדות המסורתית ולקיום מצוות, אולם אין בהם צורך או חובה הלכתית לצורך קיום נישואין כהלכתם. כמו כן עולה כי קיומן של הדרכות אלו חורג מהסמכויות שנתן המחוקק למדינה ולזרועותיה, והיא אינה מעוגנת דיה מבחינה משפטית. רשימת הליקויים שנמצאו כוללת: (1) חוסר סדר וחוסר אחידות בכל הנוגע לאופי ההדרכה, בין אם מדובר בתכנים, ובין אם מדובר באורך ההדרכה או בעלויותיה, ובכלל זה חריגה מהנחיות מפורשות הנוגעות לתכני ההדרכה; (2) חוסר סדר משמעותי בכל הנוגע לאופי המדריכות, בין אם מדובר בהכשרתן ובקריטריונים להעסקתן ובין במידה בה מקבלים אותן במועצות הדתיות השונות; (3) פגיעה בחופש הדת של הכלות ובזכותן לכבוד ולפרטיות; (4) מידה של אכיפה סלקטיבית ואפליה בין כלות דתיות לכלות שאינן דתיות.

עיקרי הצעת 'עתים': על מנת להתגבר על הליקויים שנמצאו, ובכדי לשפר ולהנעים את שירות הרישום לנישואין עבור האזרחים בישראל, אנו מציעים לבצע

את הצעדים הבאים: (א) עיגון נושא ההדרכות לקראת הנישואין בחקיקה (על ידי תיקון פקודת הנישואין והגירושין); (ב) יצירת מתווה סטנדרטי ואחיד להדרכה בסיסית שתסופק על ידי כלל הרשויות הרושמות לבני שני המינים בשווה; (ג) מתן אפשרות לרשויות הרושמות להציע חלופות מורחבות להדרכה הבסיסית, לטובת המעוניינים בכך; (ד) הימנעות משאלות ומחקירות החודרות לצנעת הפרט במהלך ההדרכה; (ה) מתן זכות סירוב ואי התניית רישום לנישואין בקבלת הדרכה מטעם הרשות הרושמת.

פתרון המבוסס על הצעה זו יאפשר לזוגות המעוניינים בהדרכה ובהכנה לקראת חיי נישואין מסורתיים לקבל שירות ראוי זה כחלק מקשירת קשר הנישואין ביניהם, אך בה בעת תאפשר לאלו שאינם מעוניינים לקבל שירות או שאינם מעוניינים לקבלו מידי המדינה לנהוג על פי צו מצפונם, וזאת לשם קידום טובתם ורווחתם של האזרחים, המדינה והיהדות בישראל.

פתח דבר

מאורע הנישואין הינו מאורע יוצא דופן באופיו. מחד גיסא מדובר באירוע פרטי, המערב את בחירתם של שני אינדיבידואלים לקשור את חייהם זו בזו. אולם מאידך גיסא, מדובר באירוע בעל משמעויות חוקיות, כלכליות וחברתיות המצריכות את מעורבותה של המדינה בהסדרתו, בבחינת הכרח בל יגונה. כבכל מקרה מסוג זה, שאיפתנו הינה להרחיב ככל הניתן את חופש הבחירה של בני הזוג לגבי המופעים הפרטיים של הנישואין, תוך תחימת אחריות המדינה למשמעויות הציבוריות הכרוכות בהם בלבד.

על פי החוק במדינת ישראל, נישואין בין יהודים נערכים על פי הדין הדתי. במסגרת הליך הרישום לנישואין הנוהג כיום, ישנם שני מרכיבים בהליך הרישום לנישואין שאינם שייכים, לכאורה, לעצם מעשה הנישואין עצמו, אלא לאורח החיים האישי הנוגע לחיי הזוגיות. מדובר בהדרכת כלות ובטבילה במקווה לקראת הנישואין. מטרת ההדרכה (העקרונית) הינה להכיר לכלות את הלכות "טהרת המשפחה", קרי - ההלכות המסורתיות המסדירות את פרקי הזמן בהם בני זוג מותרים בקרבה פיזית, ואלו שבהם הם אסורים (כאשר פרק זמן האיסור המסורתי הוא משך ימי הווסת ועוד שבוע מסיומו); וכן את תהליך המעבר בין סטטוס "אסור" לסטטוס "מותר", ששיאו טבילה במקווה טהרה. הטבילה לקראת הנישואין, שהכלה נדרשת להמציא הוכחה על קיומה על מנת שחתונתה תתאפשר, מטרתה לוודא שיחסי הקרבה בין בני הזוג בליל החתונה יהיו כשרים מבחינת דתית-מסורתית.

מטרתו של נייר זה היא לבחון את הנוהג לפיו מחוייבות כלות ללמוד ולבצע מנהגים הלכתיים כתנאי לרישום הנישואין ולקיום חתונה. יידונו בו חוקיות הנוהג, שאלת ההצדקה ההלכתית שלו, אופן יישומו בפועל והאופן בו הוא נתפס בעיני אזרחיות ישראל, לגביהן הוא תקף.

רקע - כיצד נולדה הדרכת הכלה?

בניגוד לרכיביה ההכרחיים של חתונה יהודית מסורתית המוכרים ונהוגים בישראל מקדמת דנא, דוגמת קידושין בקניין (מסירת חפץ בעל ערך - כגון טבעת), כתובה ועריכת חופה, הנוהג של חיוב בהדרכה כתנאי לקיום חתונה הוא תופעה ייחודית מבחינה היסטורית וגאוגרפית גם יחד.

גילו של הרעיון לפיו יש לחייב נשים ללמוד הלכות הנוגעות לחיי הנישואין מאת מדריכה רשמית ולהביא הוכחה חתומה על טבילתן הוא לכל היותר כמה עשורים. התחום ההלכתי הידוע בשם "טהרת המשפחה" (מושג שכשלעצמו הופיע לפני כמאה שנה לערך), או בשמו המקורי "הלכות נידה", הועבר באופן מסורתי בתוך המשפחה, מאם לבת, באותו אופן בו הועברו שאר גופי ההלכות כגון: שבת וכשרות. הרעיון שיש צורך ב"מיקור חוץ" של הוראת הלכות נדה מחוץ למסגרת המשפחתית נולד ותפס תאוצה בשנים שקדמו למלחמת העולם השנייה ובמהלכה. בשנים אלו החלו להופיע בישראל ובארצות ארגונים שמטרתם לחזק את תחום שמירת טהרת המשפחה בקרב בנות ישראל, ככל הנראה על רקע הגעתן של נערות רבות פליטות שואה שנתרו יחידות ממשפחתן, וכן על רקע מגמות חילון וירידה בקיום מצוות בקרב ילדי המהגרים למדינות אלו.¹ ארגונים אלו ריכזו מאמצים ביצירת חומר פרסומי להעלאת המודעות ולהסברה בנושא, בהפצת חיבורים ללימוד הלכות טהרת המשפחה ובהקמה ותחזוקה של מקוואות לטובת הציבור.

ארגון אחד מסוג זה הינו "המרכז הארצי למען טהרת המשפחה בישראל" (להלן מרכז טהרת המשפחה). מרכז טהרת המשפחה הוקם בשנת תרצ"ח (1938). נשיאיו הראשונים של המרכז היו שני הרבנים הראשיים דאז, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג והרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל.² לאורך השנים נטלו חלק בהנהגתו מגדולי רבני ארץ ישראל, דוגמת הרב יחזקאל אבראמסקי והרב שלמה זלמן אויערבאך,³ והוא זכה לתמיכתם של גדולי החברה החרדית לגוניה דוגמת החזן אי"ש, הרבי מליובאוויטש ורבי יואל טייטלבוים מסאטמר. לארגון שתי מטרות מוצהרות: לפעול להקמת

1 Meacham, Tirzah Z., "An abbreviated history of the development of the Jewish menstrual laws", In: Rahel R. Wasserfall (Ed), Women and Water; Menstruation in Jewish Life and Law, Hanover, NH: University Press of New England; Brandeis University Press, 1999, p.33

2 ראה ספר מכמני עוזיאל, כך ה, תשס"ז, עמ' תנד הערה 1.

3 כיום עומד בראשות המרכז בנו של האחרון, הרב מרדכי אויערבאך.

מקוואות ברחבי הארץ; ולעודד שמירת הלכות טהרת המשפחה בקרב יהודי מדינת ישראל. מטרתו אלו תוארו בכרוז שהוציא המרכז בשנת תשכ"ב (1962):

המטרה:

א. לחזק את רעיון הטהרה, להחדירו בכל בית ובכל משפחה בישראל
ע"י הסברה מתמדת, בכל הלשונויות ובכל השפות.

ב. לעזור להקמת מקוואות, תיקון, שכלולן וציודן במקומות שיש צורך בכך, הן בסיוע כספי מלא או חלקי, בעצות מעשיות וטכניות, והן ע"י זרזו בני המקום ראשיו ועסקניו להקים מקוה טהרה.⁴

מרגע היוסדו יצר המרכז קשרים עם הרבנות הראשית והמועצות הדתיות לצורך קידום מטרתיו (כשבשנותיו הראשונות כאמור הוא הונהג בידי הרבנים הראשיים).⁵ במהרה החלו המועצות הדתיות, שהיו דלות בתקציב ובכח אדם, להסתמך על היכולות והמשאבים של המרכז לצורך מימון והקמת מקוואות - יחסי תלות המתקיימים עד היום.⁶ לא רק בעניין המקוואות, אלא גם בנושא

- 4 מתוך מודעה של המרכז. השנתון הדתי האנציקלופדי, תשכ"ב, עמ' 241. ההדגשה אינה במקור.
- 5 בשנות השבעים ציין דובר משרד הדתות את שיתוף הפעולה עם המרכז לטהרת המשפחה כמודל שיש לאמצו בתחומים נוספים של שירותי דת בישראל: "גירעון במועצה הדתית אינו צריך למנוע או להקפיא את יוזמתה או את כושר התמרון התקציבי שלה. בארץ הזאת יש דוגמאות למכביר של אילתור מקורות כספיים לפעולה וגיוס משאבים חדשים. הדוגמה הבולטת ביותר בתחום הדתי, הוא קיומו של המרכז הארצי למען טהרת המשפחה, שהצליח ליצור שיתוף פעולה פורה בין מוסד ציבורי לבין הרשויות המוניציפליות והממשלתיות, לתועלתו של ענין העומד ברום עולמנו." מ. ע. דרוק, "החבר": בטאון חבר המועצות הדתיות בישראל, ח'-' (1973), עמ' 70.
- 6 נושא המקוואות אינו עניינו של נייר זה, והוא ראוי לתשומת לב בפני עצמו. ראוי לעורר דיון בעובדה שחלק מה מרכזי וחשוב מפועלן של המועצות הדתיות, אינו זוכה למימון מהמדינה ותלוי בתפקודה ובכספיה של עמותה ללא כוונת רווח. בראיון עמו משנת 2011 ציין הרב מרדכי אויערבאך, נשיא מרכז טהרת המשפחה הנוכחי, כי "תקציב המועצות הדתיות הוא קומץ שאינו משיבץ את המינימום הנדרש, לא שייך לצפות מהם לתקציב כה גדול של בניית המקוואות שעלותם רבה, כמו כן ישנם מושבות עם אוכלוסיה כה מועטה שבקושי ישנו תקציב כלל... ולכן בניית המקוואות מוטלת על המרכז בלבד. יתירה מזאת, בעבר כאשר היתה יד הממשלה רחבה יותר בעניני דת, היתה השתתפות מסוימת בהוצאות, כיום שהסיוע של הממשלה מצטמק ורע לו ישנן בקשות מ"המרכז הארצי לטהרת המשפחה" שישתתף אפילו באחזקה שוטפת, כמו מימון לסולר, על אף שהמרכז לא היה אחראי בעבר להפעלה הוטפת, הוא לא יכול היה לעמוד מנגד, הוא נענה לבקשות במימון חלק מעלויות הסולר." זמין בכתובת <http://taharat.com/ContentPage.aspx?Content=42> (אוחזר 17.02.2015).

ההסברה ניצל המרכז לטהרת המשפחה את קשריו עם המועצות הדתיות והרבנות הראשית. בשנת תש"ג (1943) הציע הוועד הפועל שלה רשימת הצעות וביניהן ההצעות הבאות:

ט'. להדפיס את הקונטרס [חוברת] "מעין טהור" מבעל החפץ חיים זצ"ל; למסור את הקונטרס לכל זוג הבא להתחתן (ולקבוע להם זמן של שבעה ימים ללמוד הקונטרס; אחרי כן ישאל אותם הרב ראשי הפרקים ורק אחרי זה לקבוע הזמן לסדור הקדושין [!]).

י"ג. לשלוח אנשים לחתן ונשים לכלה הבאים להתחתן לשם השפעה.

כ"ה. דרישה לכלות לטבול לפני החתונה; לחייב אותן בכתב להביא תעודה על [כך] ולהכריז איסור על סדור חו"ק [חופה וקידושין] בלי זה.⁷

רשימת ההצעות נשלחה אל הרב עוזיאל לשם חוות דעת. על הצעה ט' חיווה דעתו כי "הפיסקה האחרונה אינה ניתנת להתגשם", ואילו על הצעה כ"ה חיווה דעתו כי "גם זה לא ניתן להתגשם, מוטב להשאיר זה ביד הרבנים ולפי הבנתם".⁸ נראה שהסתייגותיו של הרב עוזיאל התקבלו והצעות אלו לא עוגנו בנהלים רשמיים, אך מסתבר שהיוזמה לחייב הדרכה לכלות, והדרישה למתן הוכחה על טבילה לפני החתונה, חלחלה לרבנות ולמועצות הדתיות באמצעות המרכז לטהרת המשפחה. אמנם הצעות אלו לא התקבלו באופן רשמי על ידי הרבנות או משרד הדתות, אולם ישנם עדויות רבות לכך שהמועצות הדתיות אימצו אותן בהדרגה והחלו בחלוקת חוברות ובהדרכות בנושא טהרת המשפחה במסגרת עבודתן כבר משנות החמישים.⁹ לא ידוע מתי בדיוק החלו בהדרכות

10

7 ספר מכמני עוזיאל, כרך ה, תשס"ז, עמ' תנד-תנה. ברשימה ישנן הצעות רבות ומגוונות נוספות לטובת הסברה ועידוד שמירת טהרת המשפחה, ביניהן: לפרסם תעמולה בעיתונים, פרסום חוברות תורניות ו"רפואיות" בנושא, שליחת רבנים ונשים להרצאות ברחבי הארץ וייסוד פעולות הסברה מקומיים (ח, ט-יב, טו-טז); להכניס את הלכות טהרת המשפחה לתכני הלימוד בבתי ספר ("ד. הרב עוזיאל מסתייג מהצעה זו באומרו שעדיף להותיר את הנושא בידי אמהות שילמדו את בנותיהן, כפי שהיה נהוג תמיד); לייסד סמינריון לפעילים ותכנית חינוך בנושא טהרת המשפחה (ז-יח); לפנות לאחיות בטיפת חלב ובבתי החולים שישפיעו על נשים לשמור את הלכות טהרת המשפחה (יט); להנהיג שאישה שאינה טובלת תצא בלא כתובה, כלומר שזו תהיה עילה לגירושין בהם היא לא תהיה זכאית לפיצויים המופיעים בכתובה (לא).

8 ש.ם.

9 ראה למשל בספר ישראל הדתית, הוצאת הסברה, תשי"ד, עמ' 245, 331, 352; דיווח בעיתון "המאור", גיליון 30 (תשל"ח), עמ' 40.

לכלות במסגרת רישום לנישואין, אולם ישנן עדויות על קיומן של הדרכות בשנות הששים והשבעים,¹⁰ ונראה שבשנות השמונים לכל המאוחר מדובר היה במנהג רווח, לאור העובדה שבשנת 1988 ארגן משרד הדתות הרצאות בנושא רפואת נשים עבור מדריכות כלות.¹¹

שתי הפרקטיקות - הדרכת כלה והוכחה על טבילה כתנאי לעריכת נישואין - היו בגדר חובה שאינה רשמית עד לתוך שנות האלפיים. הנחיה המגדירה הדרכת כלה כחובה הופיעה לראשונה בשנת תשס"ה (2004), בעקבות עתירה, שהוגשה לבג"ץ על ידי המרכז לפלורליזם יהודי-התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, בנושא התכנים המועברים במסגרת הדרכות הכלה, ובעקבותיה עודכנו נהלי רישום לנישואין לכלול תוספת חובת הדרכת כלה.¹² חיוב הבאת הוכחה על טבילה לקראת נישואין הופיעה לראשונה בנהלי רישום לנישואין תשע"ג (2013), יחד עם הוראות מפורטות בנושא הדרכת כלה, והם הנהלים העדכניים נכון לכתיבת דו"ח זה.¹³

עיון בהיסטוריה של הדרכות הכלות מגלה כי הרקע והמוטיבציה להנהגתן אינם הלכתיים גרידא, אלא הסברתיים. הן פותחו והוכנסו לסדר היום של הרבנות על ידי גופים ודמויות אשר מתוך תחושת אחריות חברתית, לאומית ודתית בקשו להגביר את מידת שמירת המצוות בקרב היהודים בישראל. מועד הרישום לנישואין זוהה כחלון הזדמנויות למאמץ זה, בשל היכולת להגיע כמעט לכל זוג יהודי המתחתן בישראל ואף לחייבו להיחשף למאמצי הסברה במסגרת הליך הרישום. כך, לאורך תהליך שנמשך כשמונים שנה, פרויקט הסברתי מיוזמתו של גוף לא ממשלתי הפך בהדרגה לנורמה המונהגת בידי מוסדות שלטוניים, משם לחובה לא רשמית במסגרת פעולתו של משרד ממשלתי, ובסופו של דבר לתקנות רשמיות מטעם המדינה.

10 אורית אבישי במחקרה מביאה את עדויותיהן של נשים שעברו הדרכה ברבנות בתקופה זו. ראה Avishai-Bentovim, Orit, Politics of Purity: Menstrual Defilement and the Negotiation of Modern Jewish Femininities, (Ph.D), University of California, Berkeley, 2007, p. 72.

11 חוזר המנכ"ל 1, משרד הדתות, שבט התשמ"ח, עמ' 10.

12 בג"ץ 4934/04 המרכז לפלורליזם יהודי - התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' ראש הממשלה - מר אריאל שרון.

13 תקנות הוראות לרישום נישואין, הרבנות הראשית לישראל, תשע"ג, עמ' 33, 42.

הדרכת כלה - החוק האזרחי והחוק הדתי

חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953 קובע כי "עניני נישואין וגירושין של יהודים בישראל אזרחי המדינה או תושביה יהיו בשיפוטם היחודי של בתי דין רבניים", וכי "נישואין וגירושין של יהודים יערכו בישראל על פי דין תורה."¹⁴ חוק זה מהווה המשך לחוק המנדטורי המסמיך את הרבנות הראשית לעסוק בנישואיהם של יהודים בארץ.¹⁵

החוק אינו מפרט, כיצד על הרישום לנישואין להיראות, מהם התנאים לרישום ומה נכלל בו. החוק אף אינו מציין, מי מוסמך לתקן תקנות שיסדירו את נושא הרישום לנישואין בישראל. בפועל קביעת נהלי רישום לנישואין מסורים בידי מועצת הרבנות הראשית, כאשר סמכותם לתקן נהלים כאלו מבחינה חוקית נסמכת על חוק הרבנות הראשית תש"ם-1980 הקובע את תפקידי המועצה, ביניהם "[ביצוע] כל פעולה הדרושה לבצע תפקידה על פי דין".¹⁶ באופן ספציפי תקפם החוקי של נהלי הרישום לנישואין נסמכים על הקביעה לעיל כי "נישואין... יערכו על פי דין תורה". אם כן על פניו לפי החוק בישראל מה שהינו דין תורה, קרי מרכיב שבלעדיו הנישואין אינם תקפים, חובה שייכלל בהליך הרישום.

אם כן, נשאלת השאלה, האם יש צורך על פי "דין תורה" לחייב נשים לעבור הדרכת כלה, ולהביא הוכחה על טבילתן במקווה על מנת לערוך להן חופה וקידושין. מובן, כי שאלה כזו הינה בעייתית שהרי המושג "דין תורה" נתון לפרשנות, ופרטי ההלכות הנוגעות לנישואין הינם רבים, וקיימות לגביהן שיטות פרשניות שונות (מה שמעלה את השאלה לגבי קביעת ביטוי זה בנוסח החוק).¹⁷ אולם לפחות לגבי חלק ממרכיבי הנישואין התשובה הינה חד משמעית. כך למשל בנוגע לקידושין בקניין (במסירת חפץ לאישה, כגון טבעת), מקובל על הכל

14 חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953, סעיפים 1-2.

15 פקודת הנישואין והגירושין (רישום), 1919.

16 חלק מסמכויותיהם בענייני נישואין נגזרות גם מתוך סעיף 6(2) שם, המסמיך את הרבנות להעניק כשירות לרשמי נישואין.

17 משמעות המושג "דין תורה" לעניין נישואין נדונה בבית המשפט בכמה הזדמנויות. ככלל הפרשנות המקובלת הינה כי "הדין, שלפיו צריך עורך נישואין לערוך נישואין של יהודים בישראל, הוא דין תורה, ומושג זה כולל לא רק תורה שבכתב אלא את כל מכלול הדינים שבעולמה של הלכה". ראה בג"ץ 47/82 קרן התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' שר הדתות, פ"ד מג(2), 1989, עמ' 663.

כי מדובר במרכיב אשר בלעדיו הנישואין אינם תקפים מבחינת ההלכה. כך גם במקרה דנן, לשאלת הצורך בהדרכת כלה, התשובה הינה חד משמעית: אין בסיס הלכתי לנוהג המדובר.

כפי שהראנו לעיל, מקורו של הנוהג לחייב כלות לעבור הדרכה אינו בצורך הלכתי, אלא בצרכי הסברה. תהליך הרישום לנישואין זוהה כחלון הזדמנויות לשם מאמצי הסברה בנושא שמירת הלכות טהרת המשפחה.¹⁸ הראיה הפשוטה לכך היא, שנוהג כזה לא הונהג מעולם בעם ישראל בעבר, ואף כיום בקהילות חו"ל אין נוהג דומה בו מסרבים לחתן זוגות שבהם האישה לא עברה הדרכת כלה. אין מניעה הלכתית לחתן כלה שלא הביאה הוכחה על ידע בהלכות טהרת המשפחה, או על קיום טבילה.¹⁹

החוק האזרחי אמנם מסמיך את הרבנות הראשית ונציגיה להסדיר את נושא הנישואין בין יהודים, אולם הוא אינו מאפשר לה פרשנות מרחיבה עד כדי כך, שיהא בסמכותה להתנות את הנישואין בלמידה של פרקטיקות דתיות שאינן נחוצות לה במישרין. עקרון זה בוטא במפורש בפסיקתו של בית המשפט העליון, אם כי בהקשר לתחום אחר הנתון בסמכות הרבנות הראשית - חוק איסור הונאה בכשרות, התשמ"ג-1983. על פי פסיקת בית המשפט:

ככל אורגן המחזיק בכוח ובסמכות על-פי דין כן היא הרבנות, שחייבת היא לעשות שימוש בסמכויותיה רק - ואך ורק - לקיום מטרות החוק שלעניין. אסורה היא הרבנות, כמוה ככל גוף-מדינה אחר, להשתמש בשררה שהופקדה בידה למטרות שונות מן המטרות שלמען ניתנו סמכויות בידה. שיקול החורג מדל"ת אמותיו של החוק המסמיך שיקול זר הוא, ואסור הוא בעל-הסמכות להביאו במניין שיקוליו.²⁰

ספציפית בנוגע לחוק הרבנות הראשית תש"ם (1980), נפסק שם כי:

מניין תפקידיה של הרבנות הראשית בחוק הרבנות אינו נושא אלא אופי דקלרטיבי וכללי בלבד. בוודאי אין בו כדי לצייד את הרבנות, במילוי תפקידיה על-פי חוק הרבנות - לא במישרין אך גם לא בעקיפין

18 יחד עם חלונות אחרים, אמנם פחות יעילים, דוגמת חדרי יולדות וסניפי "טיפת חלב".

19 ראה ביתר הרחבה בנספח ההלכתי המוצמד לדו"ח זה.

20 בג"ץ 77/02 מעדני אביב אוסובלנסקי בע"מ נגד מועצת הרבנות הראשית ואחרים, 05.09.2002, פסקה 38.

- בסמכויות בנות-אכיפה על-פי חוק. כך הוא תפקידה של הרבנות לעשות "פעולות לקירוב הציבור לערכי תורה ומצוות" (סעיף 2(2) לחוק הרבנות), וכיוצא בתפקיד זה הוא התפקיד ליתן תעודות הכשר.²¹

יוצא מכאן כי סמכותה של הרבנות היא לפעול במתכונת החוק המפורשת בלבד, ואין בסמכותה להוסיף עליו מה שאינו מופיע בו. חיוב למידת הלכות טהרת המשפחה, הבאת הוכחה על טבילה, ובאופן כללי מאמצי הסברה, שלא לומר פיקוח על קיום מצוות דתיות, אינם נדרשים לצורך ביצוע תכלית חוק שיפוט בתי הדין הרבניים, תשי"ג-1953 ופקודת רישום הנישואין 1919 - היא סידור נישואיהן של יהודים בחופה וקידושין על פי דין תורה. יוצא מכאן, כי החיוב להשתתף בהדרכת כלה, ולהמציא הוכחה על קיום טבילה, נוהג ללא סמכות שניתנה מידי המחוקק.

תמונת מצב עכשווית

בהנחיות רישום לנישואין תשע"ג נכתב כך:

הכלות הבאות להירשם לנישואין יקבלו הדרכה בסיסית בעניינים הנוגעים לעריכת הנישואין כהלכתם. רצוי שגם החתן יופנה להדרכה מתאימה.

א. רושם הנישואין יפנה את הכלה למדריכת כלות המוכרת מטעם הרבנות המקומית הרושמת, לצורך קבלת הדרכה בסיסית, וקביעת תאריך הנישואין.²² בסיום תעביר המדריכה אישור על כך בכתב, ורושם הנישואין יתייק זאת בתיק הנישואין.

ב. לאחר שסיימה הכלה את הדרכתה, תקבל הכלה מהמדריכה הפניה ואישור כניסה למקווה.

ג. כלה המעוניינת לקבל הדרכה אצל מדריכת כלות אחרת, רשאית לעשות זאת, בתנאי שאותה מדריכה תהיה מוכרת מטעם הרבנות הראשית לישראל, או על ידי הרב המורשה. בסיום ההדרכה תמציא אישור בכתב על ההדרכה, ועל מועד קביעת הנישואין. במקרה זה תוכל הכלה לקבל הפניה למקוה - מהמועצה הדתית.

ד. גם כלה הנמצאת בהריון, תופנה להדרכת כלות.

ה. כלה בהריון המבקשת להימנע מטבילה, תופנה אל הרב המורשה, אשר יכריע בעניינה ויידע את עורך החו"ק בהתאם.²³

וכן:

יש להציג את אישור הטבילה של הכלה לרב עורך החו"ק. האישור יתויק בתיק הנישואין.²⁴

אלו, כאמור, ההנחיות הרשמיות. בדברים שלהלן נבחן אותן לגופן, ונפרט את הבעיות והליקויים, המתעוררים הן בניסוחן והן בביצוען.

22 יציין כי הוראה זו תקפה עבור כלות באשר הן ללא הבחנה, גם כשמדובר בכלות הנישאות בשנית (גרושות ואלמנות), שעברו הדרכה כזו כבר בעבר.

23 תקנות והוראות לרישום נישואין, הרבנות הראשית לישראל, תשע"ג, עמ' 42.

24 שם, עמ' 33.

העדר קריטריונים להדרכת כלה

על פי ההנחיות, "הכלות הבאות להירשם לנישואין יקבלו הדרכה בסיסית בעניינים הנוגעים לעריכת הנישואין כהלכתם. רצוי שגם החתן יופנה להדרכה מתאימה." מעבר לכך, לא מוזכר דבר בנוגע לאופי ההדרכה, תכניה, משך ההדרכה או עלות ההדרכה אם ישנה. בהתאם אנו מוצאים כי שוררים חוסר אחידות וחוסר סדר מוחלטים בעניין זה.

אופי ומשך ההדרכה

משך ההדרכה משתנה ממקום אחד למשנהו, ועשוי להימשך בין מפגש אחד של כארבעים דקות ועד למספר מפגשים באורך של שמונה שעות ויותר. באופן כללי, ההדרכות הניתנות במסגרת הרבנויות המקומיות נוטות להיות קצרות יותר, ואילו ההדרכות הנעשות במסגרות הפרטיות, אשר במקרים רבים מוכוונות ממילא כלפי אוכלוסייה דתית, נוטות להיות ארוכות ומקיפות יותר. חלק מהרבנויות מספקות הדרכה אישית לכל כלה, וחלק מספקות הדרכה קבוצתית למספר כלות בעת ובעונה אחת. בחלקן אף מבקשים מבן הזוג להיות נוכח בהדרכה גם הוא. בסקר שערכה עמותת 'עתים' נמצא כי 60% מהנשים שעברו הדרכת כלה במסגרת הרבנות המקומית בשבע השנים האחרונות עברו הדרכה בקבוצה.²⁵

16

תכני ההדרכה

ההנחיות המופיעות בנהלי רישום לנישואין, אינן מפרטות מהם תכני ההדרכה. בשנת 2004 הוגשה עתירה בידי המרכז לפלורליזם יהודי נגד ראש הממשלה דאז אריאל שרון, בדרישה כי "תנתן הוראה למועצות הדתיות להמנע מלכלול במסגרת הליך רישום הנישואין תכנים המטיפים לאורח חיים דתי... ההליך מתנהל בחוסר סמכות ופוגע בזכויות יסוד, שווי זכויות האישה ופרטיותה, בחופש המצפון ובחופש הדת הכולל בתוכו את החופש מדת".²⁶

25 סקר עתים, באמצעות חברת "הגל החדש", תשע"ה.

26 בג"ץ 4934/04 המרכז לפלורליזם יהודי- התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' ראש הממשלה - מר אריאל שרון.

בתגובה לעתירה זו ניתנה הנחיה בידי מועצת הרבנות הראשית, אשר בעקבותיה נמחקה העתירה, בזה הנוסח:

[יש] להדריך את הכלות הנרשמות לנישואין - הדרכה בנושאים כיצד אישה נדה מיטהרת מנדותה - ימי נדות, הפסק טהרה, בדיקות שבעה נקיים, ההכנות לטבילה והטבילה. הדרכה זו היא בגדר חובה. מעבר לנ"ל, היא בבחינת רשות, והיא תינתן אך ורק לכלות המעונינות בכך. כמו כן, ספרים וחוברות הסברה בענייני טהרת המשפחה יועמדו לרשות המעונינות בכך בלבד.²⁷

הנחיה זו הינה הפעם הראשונה בה מוזכר במסמך רשמי כלשהו, כי הדרכת כלה הינה מרכיב חובה ברישום לנישואין. כשבועיים לאחר מכן הוצאה הנחיה נוספת מטעם מנהל מחלקת רבנות במשרד הרבנות הראשית, בה מופיע נוסח חד משמעי יותר: "אין לכלול במסגרת הדרכת כלה כל מסר או תוכן שאינם קשורים ישירות לקידושין עצמם".²⁸ בפועל אנו מוצאים כי הנחיה זו אינה מקוימת בעליל. מסקר שערכה עמותת 'עתים' עולה כי מעל 70% מהנשים שעברו הדרכת כלה במשרדי הרבנות בשבע השנים האחרונות השתתפו בהדרכות בהן נכללו תכנים, העוסקים בחיי הזוגיות ובקיום אורח חיים דתי באופן כללי. זאת ועוד, כשנשאלו הנשים בסקר, אלו תכנים מצופה שיכללו במסגרת ההדרכה, 80% מכלל הנשים (רווקות ונשואות) סוברות, כי היא אמורה לכלול תכנים העוסקים בחיי זוגיות, וזאת לעומת 35% בלבד שסוברות, כי היא אמורה לכלול את הלכות טהרת המשפחה (!). זאת על אף שמבחינת התכנים המועברים בפועל, 93% מהנשאלות ציינו כי הלכות טהרת המשפחה נכללו בתכנים שהועברו בהדרכה.²⁹ נתון זה מלמד, כי לא רק שהמדריכות אינן נמנעות מלכלול תכנים שאינן נוגעים ל"עריכת הנישואין כהלכתם", בניגוד מפורש להנחיות הרבנות, אלא שההדרכה ממותגת ונתפסת יותר כסדנת הכנה לחיי נישואין מאשר כעניין בעל חשיבות הלכתית.

זאת ועוד. 49% מהנשאלות בסקר ציינו, שמעבר להלכות טהרת המשפחה ועצות לחיי הנישואין, כללה ההדרכה הטפות כלליות לקיום אורח חיים דתי. כלומר, ההדרכה משמשת עבור חלק ניכר מן המדריכות כהזדמנות לא רק להסברה

27 "הדרכת כלות במשרדי הרבנות", מכתב מיום 15.11.2004 בחתימת הרבנים הראשיים עמאר ומצגר.

28 "הדרכת כלות", מכתב מיום 30.11.2004, בחתימת הרב דניאל ענתבי.

29 לעיל הערה 26.

בנוגע לשמירת טהרת המשפחה, אלא קיום אורח חיים הלכתי בכלל (כגון שמירת כשרות ותפילה), כולל שימוש במוטיבים של עונשים הצפויים למי שלא מקיים אורח חיים כזה.³⁰

עלות ההדרכה

באופן עקרוני הרבניות המקומיות אינן מבקשות תשלום תמורת ההדרכה, והיא נכללת במחיר אגרת הרישום לנישואין, אולם גם בעניין זה נמצאו מקרים בהם כלה הופנתה על ידי רבנות מקומית למדריכה, שביקשה לגבות על כך תשלום. בקרב ההדרכות הפרטיות ישנו מנעד רחב של אפשרויות. רבות מן המדריכות הפרטיות עושות את עבודתן בהתנדבות, וחלקן גובות עד אלף שקלים ויותר לסדרת מפגשי הדרכה. ישנן הדרכות המתבצעות במסגרת ארגונים כגון "בניין שלם", הגובים מחיר סמלי עבור שירותי הדרכה שניתנות על ידי מדריכות המכון.

העדר קריטריונים למדריכות כלה

על פי סעיף (א) ו-(ג) להנחיות, את ההדרכות תעברנה מדריכות המוכרות מטעם הרבנות הראשית, או הרבנות המקומית הרושמת, בין אם מדובר במדריכה מטעם הרבנות ובין אם מדובר במדריכה פרטית, שבחרה בה הכלה. אולם נכון להיום אין קריטריונים להגדרת מדריכה מוכרת. במדינת ישראל כיום ישנם כמה וכמה מכונים וארגונים, המעבירים הכשרות למדריכות כלות, כאשר חלקם מנפיקים תעודות הסמכה מטעמם, וחלקם אף מספקים שירותי הדרכת כלה במסגרת הארגון. חלק ממכונים אלו זוכים להכרה מטעם הרבנות. אולם גם כאן, אין בנמצא קריטריונים להסמכת מכונים להכשרת מדריכות. זאת ועוד, למעשה לרבנות הראשית אין סמכות מפורשת בחוק לעסוק בהסמכת מכונים

30 לעיל. הטופס מסוג זה תועדו במצלמה נסחרת במסגרת שתי כתבות טלוויזיוניות בשנים האחרונות: "לראות ולא להאמין: כך מדריכים כלות ברבנות", דפנה ליאל, חדשות ערוץ 2, 07.08.2010. זמין בכתובת <http://www.mako.co.il/news-israel/education/Article-c92a7127b0e4a21004.htm> (אוחזר 08.03.2015); הייסורים בדרך לחופה אל מול המצלמה: מה עובר על זוגות חילונים המבקשים להינשא?", אבי עמית, אנטוניה ימין וניק קוליוחין, חדשות ערוץ 10, 22.07.2013. הכתבה זמינה בכתובת <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=993208> (אוחזר בתאריך 08.03.15). צייטוט לדוגמה: "לפעמים רואים ילד, באמת יש לו ראש נהדר. מאיפה האכזריות שלו? למה הוא אחד חוצפן כזה, אכזרי כזה?..." הרבה ההורים אשמים. לא נתנו אוכל כשר".

כאלו, כך שגם לו היו קריטריונים ותהליך הסמכה, לא ברור שיש להנחיה הנידונה על מה להסתמך.³¹

יתר על כן, לא ברור בהנחיות אלו מי היא הסמכות בעניין זה. סעיף (א) קובע כי על המדריכה להיות מוכרת על ידי "הרבנות המקומית הרושמת", ואילו סעיף (ג) מדבר על כך שהמדריכה תהיה מוכרת על ידי "הרבנות הראשית, או על ידי הרב המורשה". בפועל כל רב רושם נישואין קובע דין לעצמו בעניין זה. המדריכות המועסקות ברבנויות המקומיות מועסקות על סמך חוות דעתו של הרב, ואינן בהכרח בעלות הסמכה רשמית כלשהי, או בוגרות הכשרה כלשהי בנושא.³² בדיקה, שערך מבקר המדינה בשלושים ושתיים מועצות דתיות העלתה, כי מתוך 43 מדריכות כלות הפועלות בהן, 19 מהן הינן נשות הרב רושם הנישואין באותה המועצה.³³

חוסר הסדר בעניין זה בולט באופן הברור ביותר בכל הנוגע למדריכות כלה פרטיות. על פי סעיף (ג) להנחיות, כלה רשאית לוותר על הדרכת כלה מטעם הרבנות, ולפנות למדריכת כלה באופן פרטי "בתנאי שאותה מדריכה תהיה מוכרת מטעם הרבנות הראשית לישראל, או על ידי הרב המורשה". בעניין זה כל רב עושה דין לעצמו. כך אנו מוצאים מקרים, בהם כלה פונה בעקבות המלצה של חברתה למדריכה פרטית, רק כדי לגלות שברבנות בה היא נרשמת משום מה לא מקבלים אותה. במקרים רבים, הקבלה או דחייה של מדריכות עלולה להיעשות משיקולים אידאולוגיים-פוליטיים, ולא בהכרח משיקולים מקצועיים או דתיים. כך למשל מדריכות הכלות של ארגון 'צהר', אשר נמצא כידוע ביחסים מורכבים עם הרבנות, מוכרות ע"י חלק מן הרבנים הרושמים, ואצל חלקם לא. זאת על אף שמבחינת אופי ההדרכה ותכניה אין הבדלים משמעותיים בין ההדרכות של 'צהר' לבין אלו של מדריכות כלות פרטיות אחרות.

חדירה לפרטיותן של הכלות

במסגרת הדרכות הכלות והטבילה לקראת הנישואין נדרשות הכלות למסור

31 על נושא זה כבר העיר מבקר המדינה בשנת 2012. ראה דו"ח שנתי 2012, 63, משרד מבקר המדינה, 2012, עמ' 225-226.

32 לא זו בלבד, אלא שבדיקה שבדק משרד מבקר המדינה הראה כי משנת 2007 ועד מועד כתיבת פרסום הדו"ח לא התקיים אף מבחן הסמכה למדריכות כלות מטעם הרה"ר. שם, עמ' 226.

33 שם, עמ' 224.

פרטים אישיים מחייהן, שאינם מעניינים של עובד ציבור מסוג כלשהו. ראשית, על פי האמור בסעיף (א) בהנחיות, אחת המטרות של המפגש עם מדריכת הכלות היא קביעת תאריך הנישואין, המתבצעת בתיאום עם המדריכה, על מנת שזו תקבע תאריך "מתאים" מבחינה הלכתית - כלומר בפרק זמן בו בני הזוג מותרים בקרבה פיזית מבחינת ההלכה. לצורך כך המדריכה מתחקרת את הכלה לגבי הווסת שלה: מתי הופיע לאחרונה, כמה זמן הוא נמשך, מידת הסדירות של הופעת הווסת וכיוצא באלו, זאת על מנת לחשב ולהעריך מהם התאריכים בהם ניתן להניח שהכלה לא תהיה נידה. באופן זה הכלות נאלצות למסור מידע אישי לאישה זרה הפועלת בסמכות המדינה - סיטואציה שמלבד הבעייתיות העקרונית שבה, עלולה להיות מאוד לא נוחה עבור המודרכות.³⁴ כפי שצוין לעיל, כ-60% מהנשים שעברו הדרכת כלה במסגרת הרבנות בשבע השנים האחרונות, עשו זאת בהדרכה קבוצתית. הללו לא רק נאלצות למסור מידע פרטי לנציגת המדינה, אלא שהן נאלצות לעשות כן בנוכחותן של קבוצת נשים נוספות הזרות להן, שאין שום עילה קלושה שבקלושות שהן תיחשפנה לפרטיותן של חברותיהן.³⁵

אלו יש להוסיף את שני הסעיפים האחרונים: "ד) גם כלה הנמצאת בהריון, תופנה להדרכת כלות; ה) כלה בהריון המבקשת להימנע מטבילה, תופנה אל הרב המורשה, אשר יכריע בעניינה ויידע את עורך החו"ק בהתאם." אישה הנמצאת בהריון, כידוע, אינה מקבלת ווסת חודשי. אולם אם היא לא טבלה לפני שנכנסה

34 מחלק מן המקרים שבאו לפנינו עולה, כי יש ותשאול מסוג זה נעשה שלא במסגרת ההדרכה, אלא כחלק מתהליך הרישום מול פקידה במשרד.

35 בכתבה של חדשות ערוץ 10, שעסקה בנושא רישום לנישואין מתארת אחת המראיינות את תחושותיה בסיטואציה המתוארת, בה היא נאלצה לדבר על מועדי הווסת שלה מול קבוצת נשים זרות לה (ולשמוע על ווסתיהן שלהן). "הייסורים בדרך לחופה אל מול המצלמה: מה עובר על זוגות חילונים המבקשים להינשא?", אבי עמית, אנטוניה ימין וניק קוליוחין, חדשות ערוץ 10, 22.07.2013. הכתבה זמינה בכתובת <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=993208> (אוחזר בתאריך 08.03.15). הקטע הרלוונטי מתחיל בדקה 3:36: "בשיעור עם הרבנית היא שואלת אותך מתי קיבלת ווסת והיא שואלת אותך ככה בפני קהל הבנות שנמצא שם... היא ממש נכנסה לקטע של איך מבצעים את הבדיקות לפני המקווה, מה עושים, איך משתמשים בבדים. לא נעים לנו אולי לשבת בפני כל כך הרבה בנות ולדבר על זה, או לשאול שאלות אם אנחנו רוצות".

להריון הרי שעל פי ההלכה, למרות שעבר זמן רב מאז הווסת האחרון, מעולם לא הופקע ממנה סטטוס הנידה, ועל כן היא נדרשת לטבול על מנת שתהיה מותרת ביחסי קרבה עם בן זוגה. אם מסיבה כלשהי, רפואית או אחרת, היא אינה רוצה לטבול כשהיא בהריון, עליה ליידע את הרב על כך. הריון, ודאי בשלבי המוקדמים לפני שהוא נעשה גלוי לעין, הינו עניין אשר נשים רבות שומרות על פרטיותו בקנאות. גם כאן, הדרישה לחשוף פרט שכזה בפני גורם מטעם המדינה כתנאי לקבלת שירות, אינו עומד בקנה אחד עם שמירה על פרטיות האזרח. הפיקוח על אורחות חייהם של הזוגות הבאים להתחתן, שמבוצע בידי הרבנות בחסותה של המדינה, מעמיד אותם במצב בו עליהם להיחשף בפני הממסד, לעתים באופנים אשר בהקשרים אחרים עשויים להצריך חתימה על מסמך הסכם ויתור על סודיות. כך שכפועל יוצא מקיפוח זכותן לחופש דת, נפגעת גם זכותן של הכלות לפרטיות ולכבוד.³⁶

אכיפה סלקטיבית ואפליה בהליך הרישום לנישואין

בהתאם לאופי ההסברתי של הפרקטיקות הנידונות, וכעדות נוספת לכך שאין מדובר בצורך הלכתי של ממש, ממקורות שונים עולה כי ישנה אכיפה סלקטיבית בכל הנוגע לדרישת הוכחה על קיום ההדרכה והטבילה, באשר ישנה פחות הקפדה על כך (עד כדי חוסר הקפדה מוחלט) כשמדובר בכלות דתיות. בעוד שהרבנות נוטה להקשות יותר על כלות חילוניות, המעוניינות להיעזר בשירותיה של מדריכה פרטית, הרי שלכלות דתיות ניתנת יד חופשית יותר בעניין. החוקרת אורית אבישי, שערכה את המחקרים היחידים הקיימים נכון להיום בנושא מצאה, כי כאשר מדובר בכלות דתיות, רשמי הנישואין נוטים לדרוש פחות את אישור הטבילה במקווה, בעוד שכשמדובר בכלות חילוניות ישנה הקפדה רבה על כך.³⁷

36 בנוסף לאלו, ישנן עדויות על תופעת נוספת חמורה לא פחות של חדירה לפרטיותן של הכלות. בסקר שערכה עמותת עתים, 12% אחוז מהנשאלות דיווחו כי מדריכת הכלות יצרה איתן קשר לאחר נישואיהן (בעזרת פרטים שנמסרו במסגרת הליך הרישום), והתעניינו לגבי הרגליהן בנושא טהרת המשפחה.

37 Avishai, Politics of purity, P. 200, ft. 5; אבישי, אורית, "הדרכת כלות כבית ספר לנישואים: דת, מגדר ומדינה ברבנות ומחוצה לה", בתוך חנה הרצוג, ענת לפידות-פירילה, טל כוכבי (עורכות), פרדוקס ספינת תזאוס - מגדר, דת ומדינה, מכון ון ליר בירושלים; הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשע"ד, עמ' 317 הערה 10.

סיכום

עיון בהנחיות רישום לנישואין ובמקביל לכך במציאות המתרחשת בפועל במועצות הדתיות בכל הנוגע להדרכת כלות וטבילה לקראת הנישואין מעלה כמה ליקויים משמעותיים: (1) ישנו חוסר בהירות מובהק בכל הנוגע לאופי ההדרכה, בין אם מדובר בתכנים, ובין אם מדובר באורך ההדרכה, או בעלויותיה. באופן ספציפי נמצא כי בניגוד מפורש להנחיות, רוב מוחלט של ההדרכות כוללות תכנים שאינם אמורים להיכלל בהן, כגון הדרכה לחיי זוגיות והטפה לקיום אורח חיים דתי; (2) ישנו חוסר סדר משמעותי בכל הנוגע לאופי המדריכות, בין אם מדובר בהכשרתן ובקריטריונים להעסקתן ובין אם מדובר במידת התקבלותן במועצות הדתיות השונות, כאשר כל רב רושם נישואין עושה דין לעצמו בעניין זה. באופן ספציפי נמצא, כי בניגוד לכללי האתיקה המקובלים, ישנה תופעה רחבה של נפוטיזם בהעסקת מדריכות כלות; (3) נמצא כי כתוצאה מהפגיעה בחופש הדת של הכלות מתרחשת פגיעה נוספת גם בזכותן לכבוד ולפרטיות, כאשר הן נאלצות להיחשף ולשתף בפרטים אישיים גורמי סמכות ולעתים אף זרים הנמצאים באותה הסיטואציה, כל זאת ללא עילה חוקית מוצדקת; (4) ישנה מידה של אכיפה סלקטיבית של הנוהג המדובר כאשר מדובר בכלות דתיות, כיוון שמאמצי ההסברה אינם נדרשים לגביהן.

הצעת עתים - קווי מתווה למתן הדרכות כלה במסגרת רישום לנישואין

כפי שהראנו בסקירה לעיל, האופן בו מועברות הדרכות לכלות במסגרת רישום לנישואין כיום רווי באי-סדרים ואף בבעיות מהותיות, כגון פגיעה בזכויות חוקתיות של הנרשמות לנישואין, ביניהן חופש הדת והזכות לצנעת הפרט. כמו כן, העדר סמכות חוקית לפעילותה של הרשות הציבורית פוגע בעקרונות המנהל התקין. כאשר פעילות זו נעשית, לכאורה, בשם ההלכה היהודית, יש בכך גם בכדי לפגוע בדמותה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

יחד עם זאת, בהסדרת הליכי הדרכת כלה, יש להתחשב ברצונם של זוגות רבים הנרשמים לנישואין, בסיוע בהכנה לקראת חיי זוגיות ומשפחה כדת משה וישראל. מתן שירות זה על ידי המועצות הדתיות חוסך זמן ועלויות עבור זוגות אלו. מחד גיסא, ביטול הדרכת הכלה עלול לפגוע בזוגות המעוניינים בהדרכה מטעם הרבנות, ומאידך גיסא, כפיית הדרכת הכלה, באופן לא-שוויוני, תוך התערבות באוטונומיה של הנרשמים לנישואין, מובילה לפגיעה חמורה בזכויותיהם של הזוגות.

להלן מספר הצעות לצורך טיפול בבעיות העולות, תוך ניסיון להסדיר את הנושא, באופן המאזן בין הגורמים השונים:

הסדרת הנושא בחקיקה או תקנות

הליכי הדרכת כלה מתבצעים כיום ללא כל סמכות בדין. מטרת הצעה זו להביא לידי הסדרת הדרכת הזוגות בחקיקה או בתקנות, באופן שישרת את זכותם של הנרשמים לנישואין לשירות הוגן, שקוף ומכבד, וכן לחזק את תקינות המסגרת הנורמטיבית, מכוחה ניתנים שירותי הדת.

מתן זכות סירוב למעוניינים בכך

כאמור לעיל, נכון להיום ההדרכה נעשית בכפיה. עובדה זו מהווה פגיעה בחופש הדת של נרשמות שאינן מעוניינות לעבור הדרכה במסגרת רישום לנישואין, בין אם משום שהן אינן רוצות בהדרכה כלל, בין אם משום שברצונן להכין את עצמן באופן עצמאי לחיי הנישואין (בעזרת קרובי משפחה או חומרי לימוד) ובין אם משום שברצונן לבחור מדריכה מטעמן, מבלי שתהיינה תלויות באישורו של רושם הנישואין. על כן אנו מציעים כי תינתן לזוגות המעוניינים

בכך האפשרות לוותר על קבלת שירות זה, במתן הצהרה בכתב, מבלי שהדבר יפגע ברישומם לנישואין.

הדרכה ללא חקירה

כפי שהראנו לעיל, תכני הדרכת הכלות נוגעים לעניינים פרטיים בגופן ובחייהן האישיים של המודרכות. יש להקפיד על הימנעות מחדירה לפרטיותן בדמות שאילת שאלות ובקשת אינפורמציה, הנוגעת לעניינים אלו. הדבר נוגע בעיקר לבקשת מידע על אופי ומועדי הווסת של המודרכות, לצורך קביעת תאריך לחתונה באופן שהיא תתרחש בתקופה בה בני הזוג מותרים ביחסים על פי ההלכה. במקום מצב זה הנוהג כיום, יש להדריך את המודרכות כיצד לחשב בעצמן את החישובים הנדרשים, ולהותיר את מלאכת קביעת תאריך הנישואין בידיהן. באופן זה ניתן להגשים את מטרת ההדרכה ובד בבד גם להימנע מאי נעימות ומחדירה לפרטיות של המודרכות.

יצירת מתווה סטנדרטי ואחיד להדרכה בסיסית לצד חלופות

מורחבות למעוניינים בכך

24

לעיל עמדנו על חוסר הסדר השורר בכל הנוגע להדרכות הכלה בלשכות הרישום לנישואין, מצד תכניהן, משכן ועלותן. הצורך ביצירת סטנדרט אחיד, הקובע רף מינימלי, בהן ההדרכות נדרשות לעמוד הוא מובן. לצד זאת, ישנם יתרונות רבים ליכולת להציע תכניות שונות, כגון מתן תכנים מורחבים למעוניינים בכך, יצירת תחרות בריאה בין הרשויות הרושמות, וכן יצירת מקורות הכנסה נוספים לרשויות אלו. מוצע אם כן, כי תקבע מסגרת סטנדרטית להדרכה, על ידי ועדה מיוחדת לכך, שתגדיר מהו משך ההדרכה, ומהם התכנים המינימליים שיש להעביר במסגרתה. ההדרכה הסטנדרטית תהיה ללא עלות (כפי שנהוג כבר ברובן המוחלט של הרשויות הרושמות). לצד הדרכה זו תינתן האפשרות לרשויות הרושמות, הרוצות בכך, להציע הדרכות מורחבות, שתציענה תכנים על פי שיקול דעתם, ושירותים נוספים כגון ליווי הזוג במשך ההכנה לנישואין ולאחריהם, עליהם תורשינה הרשויות אף לגבות תשלום.

הגדרת ההדרכה באופן שוויוני

ההגדרה המקובלת היום הינה "הדרכת כלה" והיא פונה לנשים בלבד, כאשר הנהלים קובעים כי "רצוי" להפנות גם את החתן "להדרכה מתאימה". הגדרה

זו מתעלמת מחתנים רבים, המבקשים לרכוש גם הם מידע על הלכות טהרת המשפחה וחיי נישואין כדת משה וישראל, אף שהדרכה כזו אינה מוצעת להם במועצות דתיות רבות, וניתנת ככלל, על ידי גופים פרטיים. משום כך מוצע, כי תכנית ההדרכה הבסיסית תוצע לבני שני המינים, על מנת למנוע אפליה מגדרית בשירות זה ולאפשר לחתנים המעוניינים בכך לרכוש ידע לקראת חתונתם.

מתווה 'עתים' - סיכום

תמצית הצעתנו היא כי יש לבצע את הצעדים הבאים על מנת לשפר את נוהג הדרכת הכלות במסגרת רישום לנישואין:

- ◀ יצירת מתווה סטנדרטי ואחיד להדרכה בסיסית, שתסופק על ידי כלל הרשויות הרושמות לבני שני המינים באופן שווה.
- ◀ מתן אפשרות לרשויות הרושמות להציע חלופות מורחבות להדרכה הבסיסית.
- ◀ הימנעות מוחלטת משאלות וחקירות החודרות לצנעת הפרט.
- ◀ מתן זכות סירוב ואי התניית רישום לנישואין בקבלת הדרכה מטעם הרשות הרושמת.

נספח הלכתי - האם ישנה חובה הלכתית לחייב נשים בהדרכה טרם נישואיהן, או מניעה הלכתית לחתן זוגות בלעדיה?

נספח זה מבקש להתייחס לשאלה, האם ישנו צורך או ביסוס הלכתי כלשהו לפרקטיקה הנהוגה כיום במסגרת הליך הרישום לנישואין ברבנות, שהיא חיוב הנשים הבאות להינשא לעבור "הדרכת כלה" כתנאי לרישום. "הדרכת כלה" הנהוגה ברבנות הינה מפגש או סדרת מפגשים הסובבים סביב ההלכות והמנהגים המתיריים לקרבה פיזית בין בני זוג נשואים - קורפוס הידוע כהלכות "נדה" או "טהרת המשפחה". על חשיבותן ומרכזיותן של הלכות אלו מבחינה דתית ומסורתית אין עוררין, והן נחשבות לאחד משלושת עמודי התווך הבסיסיים של שמירת אורח חיים יהודי-דתי לצד שמירת שבת וכשרות. בדברינו אין בכוונתנו להתייחס כלל לשאלת החובה ההלכתית לקיים דינים אלו או לחשיבותם, אלא אך ורק לשאלה, האם מוטלת חובה הלכתית לחייב הדרכה בעניינים אלו במסגרת תהליך נישואיהם של זוגות יהודיים, או בניסוח שלילי - האם ישנה מניעה הלכתית לחתן זוג שלא הוכיח שהשתתף בהדרכה כזו?

26

קביעתנו כי התשובה לשאלה זו הינה שלילית: אין בסיס הלכתי המצדיק, או מחייב נוהג זה. הראיה הפשוטה לכך היא העובדה כי אין בהיסטוריה של ההלכה תקדים הדומה לנוהג זה, בו מסרבים לחתן זוגות עד שלא יעברו הדרכה לקראת נישואין, ואף אין לו מקבילה כיום מחוץ למדינת ישראל.³⁸ כפי שצוין בגוף החיבור, המוטיבציה המרכזית מאחורי החיוב בהדרכת כלה הינה הסברתית - עידוד שמירת הלכות טהרת המשפחה בקרב נשים בישראל. עם זאת, להלן נתייחס למוטיבציות הלכתיות הנלוות לנוהג זה, ואשר עשויות להופיע כעילה להתניית הרישום לנישואין בהשתתפות בהדרכה.

באופן טיפוסי, להדרכות כלה המתקיימות כיום ברבנות ישנם ארבעה מרכיבים: (1) קביעת טווח תאריכים רצוי לקביעת מועד החתונה, על ידי חישוב מועדי הווסת של הכלה; (2) לימוד הלכות נידה (או "טהרת המשפחה") - המועדים בהם בני הזוג מותרים ואסורים בקרבה פיזית, ותהליך המעבר ממצב אסור למותר, הכולל את

---

38 אמנם ישנן קהילות רבות בחו"ל בהן נוהג, בהשפעת הנעשה במדינת ישראל, להציע הדרכות כלולות הבאות להינשא, אולם אין מתנים את הנישואין בזה.

ימי ההמתנה ובסופם הטבילה במקווה; (3) עיסוק ברציונאליים שונים העומדים בבסיס הלכות אלו (רוחניים, זוגיים, רפואיים וכיוצא באלו); (4) עצות והדרכות בנושאי זוגיות בריאה ונכונה. בנוסף לחיוב הכלות הבאות להירשם לנישואין להשתתף בהדרכה, הרבנות מפעילה מערך פיקוח הכולל הבאה ותיק של אישורים על השתתפות בהדרכה, ועל ביצוע טבילה במקווה לפני הנישואין עצמם.

מתוך ארבעת הרכיבים שנמנו לעיל, רק לשניים הראשונים ישנה משמעות הלכתית פורמלית. אמנם לעיסוק ברציונל או בערכם של הלכות ודינים ודאי ישנו ערך דתי. אף ניתן לטעון שלעיסוק בחיי זוגיות באופן כללי ישנו ערך דתי, בשל מרכזיות המשפחה ביהדות המסורתית, אולם יש להבחין בין דברים שהם רצויים מבחינה דתית לכאלו שהם מתחייבים מבחינה הלכתית.

המשמעות ההלכתית של המרכיב הראשון - קביעת מועד החתונה בהתאם למחזור הווסת - טמון בכך שהוא משפיע על הסטטוס של בני הזוג (מותרים או אסורים בקרבה) בליל הכלולות, ואילו המשמעות של המרכיב השני - לימוד הלכות טהרת המשפחה - רלוונטי ליכולת של בני הזוג לוודא את היותם בסטטוס מותר בזמן הנישואין ואת יכולתם לנהוג על פי ההלכה לאורך חיי נישואיהם בכלל. בהתאמה לשני אלו ניתן למנות שני עניינים הלכתיים, העשויים להוות עילה להתניית נישואין בקיום הדרכת כלה, האחד נוגע בעניין הלכתי ספציפי, והשני בעניין הלכתי כללי: (א) חופת נידה; (ב) הכשלה בעבירה ("לפני עיור"). נפרטם כעת, ולאחר מכן נשאל, האם הם מצדיקים את חיוב כלל הזוגות הבאים להינשא בהדרכת והבאת הוכחה על קיומה.

חופת נידה

כאמור, אחד השלבים בהדרכת הכלות הוא תשאול הכלה לגבי מועדי הווסת שלה על מנת להעריך מהם התאריכים המתאימים לקביעת החתונה, כאשר הכוונה בזה היא התאריכים שבהם ניתן להעריך שהאישה לא תהיה "נדה"³⁹. הערכה זו נועדה על מנת למנוע מצב של "חופת נדה" - מצב בו הנישואים נערכים במצב בו ההתייחדות בין בני הזוג אסורה, ולמעשה אסור יהיה עליהם לממש את הנישואים בליל הכלולות.

39 מחזור הווסת אצל מרבית הנשים הינו די סדיר מבחינת משך הדימום והתדירות. כך שאם ידוע לנו אחת לכל כמה זמן הווסת מופיע, וכמה זמן הוא נמשך, אפשר לחשב כמה חודשים קדימה מתי הוא עשוי להופיע ומתי האישה תוכל לסיים את תהליך ההיטהרות מנידתה (14-12 יום מרגע הופעת הווסת).

ההשלכות ההלכתיות של חופת נידה נוגעות בעיקר להתנהלות הזוגית: הם אסורים בקרבה עד לאחר סיום תהליך ההיטהרות והטבילה במקווה. כמו כן ישנם שינויים קלים בטקס הנישואין, הנובעים מדיני ההרחקות בין איש לאשתו בעת נידה.⁴⁰ עם זאת, בכל הנוגע לתקפם של הנישואין עצמם, אין לעובדת היותה של האישה נדה השלכה על כך, והחתונה כשרה לכל דבר. אמנם מצד עוגמת הנפש שבדבר (במיוחד לזוגות שומרי מסורת) התפיסה היא, שיש להשתדל ככל הניתן להימנע ממצב של חופת נידה, אולם כורח הלכתי אין כאן.

אלא שישנה דעת מיעוט, שלא נפסקה להלכה ברובם המוחלט של קהילות ישראל, והיא דעת הרמב"ם, לפיה חופה שלא ניתן לממש אותה בהתייחדות אינה תקפה, ועל כן לשיטתו, כאשר בני הזוג אינם מותרים בקרבה, הנישואין פסולים ולא ניתן לקיים חופת נידה, ובמקרה שנערכה - מקיימים חופה חוזרת.⁴¹ למרות שמדובר בדעת מיעוט שאינה נוהגת לרוב הפוסקים, הרבנות נוקטת בעמדה המכונה "לחשוש לכל הדעות", עמדה הקובעת כי אם ניתן לקיים את הדבר באופן כשר לכל הדעות, יש לנהוג כן. יש לציין, כי במקרה שלמרות המאמצים להימנע מכך, מתרחשת סיטואציה של חופת נידה, מחתנים את הזוג במועד ללא עיכובים. כלומר הניסיון "לחשוש לכל הדעות" הוא לכתחילה בלבד, אולם בדיעבד הרבנות אינה מטילה כל ספק בכשרותם של קידושין שנעשו בעת שהכלה היתה נדה.

הרצון של הרבנות לצאת ידי כל הדעות ההלכתיות לכשעצמו, אין בו פסול. השאלה האם היא מחייבת את מערך הכפייה והפיקוח המונהג כיום? במילים אחרות, האם יש להימנע מלחתן זוג אשר בוודאות יינשא באופן הכשר למרבית הדעות, אולם חסרה הוודאות שהוא יחשוש לכל הדעות? התשובה לשאלה זו תתברר דיה אגב עיון בסוגיה השניה והכללית יותר - החשש מהכשלה בעבירה.

הכשלה בעבירה

החשש מהכשלה בעבירה על איסור הלכתי, מעוגן באיסור: **לֹא תִקְלָל חֵרֶשׁ וְלִפְנֵי עֵוֶר לֹא תִתֵּן מְכָשֶׁל** (ויקרא פרק יט פסוק יד). על-פי פירוש חז"ל, התקבלה ההבנה כי באיסור 'לפני עיוור' מדובר בהכשלת כל אדם, החסר בידע מסויים, והטעייתו המכוונת, או הרצונית. אם כן, נשאלת השאלה, שמא בחיתון זוג שאין לנו וודאות

40 השינויים הינם מינימליים ועל פי רוב ניתן לבצעם בדיסקרטיות מוחלטת מבלי שאיש ישים לב.

41 רמב"ם, משנה תורה, הלכות אישות, פרק י. בקרב יהדות תימן יש הנוהגים כשיטה זו.

כי הם יודעים כיצד להיטהר מנידה, או כי ביצעו זאת בפועל, אנו מכשילים אותם בעבירה של קיום יחסים בזמן שהם אסורים זה לזה. עיון בקריטריונים שקבעו חז"ל והפוסקים בשאלה מה נחשב להכשלה בעבירה מלמד כי חיתון זוג שלא עבר הדרכה, או שלא הביא הוכחה על קיומה אינו נופל תחת קטגוריה הלכתית זו.

לאיסור הכשלה בעבירה, כרבים מאיסורי תורה יש שתי דרגות חומרה: איסור "מדאורייתא" של "לפני עיוור לא תיתן מכשול", כלומר עבירה על איסור הכתוב בתורה; ואיסור "מדרבנן" של "סיוע בידי עוברי עבירה", כלומר באופן שאינו מפר את הכתוב בתורה, אולם נאסר על ידי חכמים מסיבות שונות.⁴²

על מנת לעבור על איסור תורה של "לפני עיוור", צריכים להתקיים תנאים בהם האדם לא יוכל לחטוא ללא סיוע. כלומר, אין האיסור של 'לפני עיוור' חל, כאשר האדם יכול להגיע אל האיסור גם בכוחות עצמו, או להשיגו בדרך אחרת ללא עזרת אדם זה. ויותר מכך, כל עוד אין לפנינו ודאות גמורה כי הוא עומד לחטוא, אין לנו לחשוד בו בכך.

אם כן, אין חשש לאיסור הכשלה בעבירה מדאורייתא במקרה דנן: מחד גיסא, שהרי בני הזוג יכולים לקיים את העבירה של יחסים בשעת איסור גם ללא כל סיוע וגם ללא נישואין כלל (אדרבא, במידה ומדובר בזוג שאינו מעוניין לשמור את דיני טהרת המשפחה, לא מן הנמנע שהם ממילא חיים שלא על פי ההלכה כבר לפני החתונה); מאידך גיסא, גם אם לא יעברו הזוג הדרכה ופיקוח במסגרת הרישום לנישואין, אין לנו ודאות שהם לא בוחרים לנהוג על פי מנהגי המסורת ולא בחרו להיטהר בטרם הנישואים.

על מנת לעבור על איסור דרבנן של "מסייע לידי עוברי עבירה", צריכים להתקיים אחד או כל התנאים הבאים: (א) צריכה להיות אמירה מפורשת של האדם שברצונו לעבור עבירה, ואילו כאשר מעשיו של אדם יכולים להתפרש בכמה דרכים, אין לחשוד בו שכוונתו לחטוא; (ב) הסיוע צריך להיות במעשה העבירה עצמו, אולם אין איסור לסייע לאדם בשלבים מוקדמים שעלולים להוביל לביצוע העבירה; (ג) הסיוע צריך להיות בשעת ביצוע העבירה, ולא במרחק זמן קודם לכן. סיכומו של

42 המילה "דאורייתא" בארמית פירושה "מן התורה", ואילו המילה "דרבנן" פירושה "מן הרבנים". הסיבות לאיסורי דרבנן הינן מגוונות. לעתים הדבר נאסר משום דמיון לאיסור מדאורייתא. לעתים הדבר נאסר לצורך הרחקה מעבירה, כלומר מתבצעת הקשחת קריטריונים כדי למנוע מקרים גבוליים שעלולים בקלות "לזלוג" לאיסור מדאורייתא.

עניין הוא, שהסיוע האסור הוא סיוע ישיר בלבד: במעשה עצמו, בשעת המעשה וכשיש וודאות שהמעשה יעשה.

אם כן, גם מדרבנן אין להחשיב חיתון זוג, שלא עבר תחת מערך ההדרכה והפיקוח של הרבנות, כסיוע בידי עוברי עבירה, שהרי טקס הנישואין נערך זמן רב קודם שעת קיום היחסים, אם הללו יתקיימו. יתר על כן, הכלות אינן אומרות באופן מוחלט ומפורש כי אין בדעתן לטבול, ולכן אין הממסד הרבני מסייע בידיהן לבצע איסור כלשהו.

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב), מחשובי הרבנים בשלהי המאה התשע עשרה, שעמד בראשות "אם הישיבות" ישיבת וולוז'ין, נשאל באופן מפורש אודות עריכת חופה וקידושין לבני זוג עוברי עבירה, שברור כי לא ישמרו הלכות נידה. בתשובתו פסק במפורש, כי אין בכך איסור בסיוע לפני ביצוע העבירה. ואף לאוסרים לסייע בכל אופן, משיב הנצי"ב כי בשעה זו של עריכת החופה, אין שום איסור (הרי מותר אף לקיים חופת-נידה).⁴³

לסיכום, נמצא כי אין חובה הלכתית לחייב נשים בהדרכה טרם נישואיהן, או מניעה הלכתית לחתן זוגות בלעדיה מחשש להכשלה בדבר עבירה. על אחת כמה וכמה אין מניעה לחתן בחופת נידה מחשש שמא ינהגו כדעה המקובלת על רוב מוחלט של פוסקי ההלכה ויעברו על דעת המיעוט האוסרת חופת נידה. אלא שהדין עם קהילות ישראל בחו"ל, שמעולם לא התנו נישואין בקיום הדרכה, ופיקוח על ביצוע הנלמד בה.

משהגענו לידי כך, ישנו מקום לציין כמה עניינים נוספים שיש בהם כדי לחזק עמדה זו שהצענו. ראשית נציין, כי ישנם מרכיבים רבים אחרים בהליך הנישואין המהותיים הרבה יותר מבחינה הלכתית לתקינותם ותקפותם של הקידושין, שהרבנות אינה מפעילה לגביהם כל פיקוח או התניה, בדומה לנהוג בהדרכת כלות. לדוגמה, על מנת שהנישואין יהיו תקפים, יש צורך שהטבעת המשמשת למעשה "קנין" הקידושין תהיה של החתן, כך שאם הטבעת אינה שלו, או שהיא טרם שולמה במלואה (כגון אם שולם עליה באשראי, והתשלומים טרם נפרעו) - הקידושין אינם תקפים, והזוג אינו נשוי. דוגמה נוספת היא העדים. על מנת שהחתונה תהיה תקפה, יש צורך בשני עדים כשרים, שאין להם קרבה משפחתית לחתן, כלכלה או זה לזה. במידה והם אינם כשרים, הקידושין אינם תקפים. בשום

רשות רושמת אין מבקשים מהזוג להמציא אישורים על כשרותם של העדים או על רכישת הטבעת, כפי שנעשה בהדרכת כלות, על אף שאם אכן היה צורך הלכתי בפיקוח על הליך הנישואין, הרי שבאלו היה הדבר מתבקש יותר.

שנית, כפי שהצגנו בגוף הדו"ח וכפי שמפורסם וידוע בהקשרים שונים, המפגש עם הרבנות, ובמיוחד עם מרכיבי הכפייה המתרחשים במפגש זה, יוצרים בקרב חלק מיהודי מדינת ישראל דחייה וכעס. חוויה זו גורמת לריחוקם מן היהדות דווקא של אותם אלו, שיוזמי הרעיון של הדרכות הכלה בקשו לקרב לשמירת תורה ומצוות. לא זו אף זו, שיטוט ברחבי רשת האינטרנט בקרב פורומים לכלות לקראת נישואין מראה, כי ישנה תופעה (שהיקפה כנראה לא מבוטל) של נשים המבקשות לברר כיצד ניתן להטעות את המדריכות, כך שיאשרו את תאריך החתונה הרצוי של הזוג (רוב הזוגות הרי קובעים תאריך חתונה, ואפילו מזמינים אולם בטרם הרישום לנישואין, המתרחש לכל המוקדם שלושה חודשים לפני מועד החתונה).⁴⁴

"חילונים שבאים להירשם ברבנות נאלצים לשקר, כמו בעניין הכתובת שלהם, חס וחלילה לתת כתובת משותפת, עוד ידעו שהם גרים יחד, לעבור הדרכת כלות משפילה, לשקר לגבי תאריך המחזור האחרון של האשה, כדי שהמועד שהזמינו באולם יתאים לרבנות מבחינת זמן הפיריון של האשה ועוד דברים מבישים אחרים. מבחינתי זה נראה תמיד כמו נסיון נואש של החברה הדתית לכפות עלי מנהגים שהם זרים לי." מתוך הבלוג "אב במשרה מלאה", פורסם 9.11.2011. (<http://goo.gl/VmAqiK>). אוחר 15.6.15.

"מדריכת הכלות תקבע את תאריך הנישואין לפי מועד המחזור שלך, כך שחלילה לא יהיה מצב שאת מתחנת בזמן שאת במחזור... כמובן שכל כלה שמגיעה אליהם כבר תיאמה את תאריך החתונה שלה והזמינה אולם והכל אבל יעני הם צריכים לאשר לך שהתאריך מתאים מבחינת המחזור שלך. כך שמה שעליך לעשות הוא לחשב את התאריכים כמו שצריך בבית לפני שאת הולכת למדריכת כלות ברבנות לפי תאריך החתונה שלך ולשקר אם צריך." מתוך פורום סטודנטים של אוניברסיטת בן-גוריון, פורסם 19.07.2009 (<http://forum.bgu.co.il/index.php?showtopic=248250>). אוחר 15.6.15.

"בנות. מחר בבוקר אני בהדרכת כלות והמחזור שלי באיחור! (הייתי אמורה לקבל לפני 4 ימים) מה להגיד למדריכת כלות, לגבי המחזור האחרון, פשוט לשקר וזהו? מרגישה לא נעים עם זה? אבל לא בא לי סרטים שבועיים לפני החתונה, ואני בטוחה שזה מתאחר מלחץ ולא סיבה אחרת." מתוך פורום kala4kala, פורסם 19.09.2010 (<http://goo.gl/41jse6>). אוחר 15.6.15.

אם כן, אנו צופים כי היעדר הכפייה בנושא יביאו לקירוב גדול יותר ולחיבוב המצווה, או לכל הפחות ימנע מעשי רמיה בבחינת 'מוטב שיהיו שוגגין, ואל יהיו מזידין' (כלומר, עדיף שיעברו עבירה בלא יודעין מאשר בידעין).

מכל האמור לעיל יש להסיק, כי ודאי ישנה חשיבות בלימוד ההלכה ע"י הזוגות הבאים להינשא, מה עוד שבהזדמנות זו ניתן להדריךכם באופן מסביר-פנים אודות זוגיות, מיניות בריאה ופוריות. אולם, אין כל צורך הלכתי במגננון כפיה ופיקוח המעורר דחיה ואף רמאות, ואין שום מניעה לחתן זוגות מבלעדי זה, כנהוג מאז ומעולם בכל קהילות ישראל.

הצעת חוק: הוספת סעיף 4ב' לפקודת הנישואין והגירושין בענין השתתפות בהדרכה לקראת נישואין על פי הדין הדתי

הצעת חוק לתיקון פקודת הנישואין והגירושין (רישום) (השתתפות בהדרכה לקראת נישואין על פי הדין הדתי), התשע"ה-2015

ב. בסעיף זה: "הדרכה" - לימוד מעשי או עיוני לקראת נישואין על פי הדין הדתי.

א. הרשות הרושמת רשאית להציע לבני זוג המבקשים להירשם לנישואין להשתתף בהדרכה.

ב. הדרכה תוצע לבני שני המינים.

ג. הרשות הרושמת רשאית לקבוע מספר חלופות להדרכה והיא תמסור לידי בני הזוג המבקשים להירשם לנישואין את עיקרי התכנים הנלמדים והיקפם וכן תודיע להם על זכותם לחתום על הצהרה כאמור בסעיף קטן (ד).

ד. בני זוג אשר אינם מעוניינים להשתתף בהדרכה יצהירו בפני הרשות הרושמת כי הם מוותרים על שירות זה; ויתור כאמור לא יפגע בהליך רישומם לנישואין.

ה. הרשות הרושמת רשאית לגבות אגרה עבור הדרכה, בהתאם לתקנות שיקבע השר, בהסכמת שר האוצר.

ו. השר רשאי לקבוע בתקנות הוראות לענין תכנים אותם חייבת הרשות הרושמת להציע לבני זוג המבקשים להירשם לנישואין במסגרת הדרכה.

דברי הסבר

הצעה זו מטרתה להסדיר את ההשתתפות של בני זוג הנרשמים לנישואין בהדרכה לקראת נישואין על פי הדין הדתי (הנקראת כיום בשם "הדרכת כלה" או "הדרכת חתן"), בכדי לסייע לזוג לקבוע תאריך לחתונה לאור הדין הדתי וכן להתכונן לנישואין ולחיי הנישואין. ההצעה תאפשר לשר לקבוע הדרכות בסיסיות שיוצגו לבני הזוג על ידי כלל רשמי הנישואין, וכן לאפשר לכל לשכת רישום לנישואין לגבש הדרכות נוספות שיוצגו לבני הזוג, ובה במידה להבהיר כי היה והחליטו הבאים להינשא שאין הם זקוקים או מעוניינים בהדרכה מטעם רשם הנישואין,

בין אם תכני ההדרכה ידועים להם, או שהם חפצים בהדרכה ממקום אחר או מכל סיבה שהיא, שמורה להם הזכות לוותר על שירות זה מבלי שהדבר יפגע ביכולתם להירשם לנישואין ולהינשא בפועל. ההצעה באה על רקע העדר פיקוח על הדרכות לקראת נישואין המוצעים על ידי מועצות דתיות וכן כפיית הדרכות אלו על בני זוג, ובעיקר על נשים, המבקשים להירשם לנישואין. הצעת ההדרכות, ביצוען ולא כל שכן כפייתן נעשות כיום מבלי סמכות המעוגנת בחוק. זאת ועוד, במקרים רבים במסגרת הדרכות אלו מתרחשת חדירה לפרטיותן של אותן נשים בכך שהן נדרשות למסור מידע אודות צנעת חייהן האישיים, לרבות פרטים על הוסת החודשית שלהן, לעובדת מטעם רשם הנישואין. ההצעה תבטיח כי הדרכות תוצענה לבני שני המינים וכן תמנע התניה של הרישום לנישואין בחובת השתתפות בהדרכה כאמור. הצעה זו תאפשר לרשות הרושמת או רשם הנישואין להציע תכניות הדרכה בלבד, המדריכות את הבאים להינשא כיצד לקבוע תאריך לחתונה לאור הדין הדתי וכיצד להתכונן לנישואין ולחיי הנישואין, אך בשום אופן אין היא מתירה למועצות הדתיות לפקח על מידת היישום של תכני ההדרכה: לא בדמות תשאל המודרכים, או בדמות דרישת המצאת הוכחה כלשהי על דבר קיומן, וודאי לא בדמות התנית המשך הרישום בהשתתפות בהדרכה או בהמצאת הוכחה על קיום הנלמד בה וכיוצא באלו.

קובץ זה סוקר ומבקר את נושא ההדרכות לקראת נישואין דתיים - "הדרכת כלה" - ההיסטוריה שלהן, מעמדן החוקי, הליקויים הקיימים באופן בו הן מונהגות כיום והיבטים הלכתיים שלהן. בנוסף מופיעה בקובץ הצעתנו לתיקון המצב השורר כיום, בצירוף הצעת חוק שנוסחה לאור המסקנות שעלו מן הסקירה.

עמותת עתים מספקת סיוע והכוונה לנתקלים בקשיים מול שירותי הדת (הרבנות הראשית, חברות קדישא, מועצות דתיות מקומיות, אגף הגיור ועוד). העמותה מפעילה ללא תשלום מרכז סיוע טלפוני, המספק מידע, שירותי ליווי וייצוג לאנשים פרטיים מול שירותי הדת, וכן פועלת לקידום מדיניות ציבורית וליצירת שינויים מערכתיים בממסד הדתי לטובת הציבור.

www.itim.org.il